

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyə zması hüququnda

HƏSƏN QƏRİB OĞLU QƏNİYEV

AZƏRBAYCANLA İRANIN İQTİSADI
VƏ MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİ
(1960-1990-Cİ İLLƏR)

İxtisas: 5503.02 – Vətən tarixi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Azərbaycan tarixinin elmi ekspozisiyası” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

*Tarix üzrə elmlər doktoru,
professor*

M.C.Qasımlı

Rəsmi opponətlər:

*Tarix üzrə elmlər doktoru,
professor
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

**Ə.İ.Muxtarova
Ə.B.Ələkbərli**

Aparıcı təşkilat:

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin “Azərbaycan tarixi”
kafedrası**

Müdafiə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 22 fevral 2013-cü il tarixli 95 sayılı əmri ilə Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində yaradılmış 5503.02 – Vətən tarixi ixtisası üzrə Dissertasiya Şurasının “30/11” __2013-cü il tarixli iclasında, saat ____ keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, akademik Zahid Xəlilov küçəsi, 23.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ____ ” _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor

R.C.SÜLEYMANOV

I. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Problemin araşdırılmasını bir sıra amillər aktual edir. Hələ XIX yüzilliyin başlanğıcında Şərq siyasətinin tərkib hissəsi olaraq Cənubi Qafqaz uğrunda mübarizəyə başlayan və bu yolda həm Osmanlı imperiyası, həm də Qacar İranı müharibələr aparan çar Rusiyası 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqavilələri ilə Azərbaycanı bölüşdürdü. Sonrakı yüzillikdə Rusiya artıq İranın özündə mövqe əldə etmək üçün müstəmləkə mübarizəsinə qatılır və bu ölkənin nüfuz dairələrinə bölüşdürülməsi haqqında 1907-ci ildə Böyük Britaniya ilə müqavilə bağlayır: İranın cənubu Böyük Britaniyanın, şimalı (yəni Cənubi Azərbaycan) Rusiyanın təsir dairəsinə keçir.

1917-ci il oktyabr hadisələrindən sonra keçmiş Rusiya imperiyası ərazisində baş verən siyasi hadisələr, vətəndaş müharibəsi bir müddət Rusiyanın bölgədə mövqeyini zəiflədir. Cənubi Qafqazda baş verən hadisələr də bölgədəki ümumi vəziyyətə təsir etdi.

1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin diplomatiya sahəsində uğurlu addımları, dünya dövlətləri tərəfindən de-fakto tanınması, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələri inkişaf etdirməsi mövcud olduğu qısa bir müddət ərzində bu dövlətin geosiyasi əhəmiyyət kəsb etməsindən xəbər verirdi. Dünyanın böyük ölkələri Azərbaycana xüsusi maraq göstərməyə başladılar. Azərbaycan zəngin təbii sərvətləri ilə xarici dövlətlər üçün cəlbedici idi.

Həmin illərdə İran Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini de-fakto və de-yure tanımışdı. İki ölkə arasında iqtisadi əlaqələr də qurulmuşdu. Lakin ikitərəfli əlaqələr uzun sürmədi. 1920-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə son qoyuldu və iki dövlət arasındakı münasibətlər kəsildi. Bununla belə, 1920-1922-ci illərdə Azərbaycan ilə İran arasında ticarət-iqtisadi, mədəni əlaqələr mövcud idi. Sovet İttifaqının tərkibinə qatıldıqdan sonra dövlət müstəqilliyindən məhrum edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan SSR xarici ölkələrlə Mərkəz vasitəsi ilə müəyyən əlaqələr saxlamışdır.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra SSRİ-İran, onun tərkibində Azərbaycan-İran əlaqələri yeni mərhələyə daxil olur. 1960-1970-ci illər ərzində SSRİ-İran münasibətləri yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Bu münasibətlərdə iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq böyük yer tuturdu.

Həmin əlaqələrin inkişaf etdirilməsində Azərbaycan SSR özünəməxsus rol oynayırdı.

1978-1979-cu illərdə İranda İslam inqilabı iki ölkə arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrə xeyli dəyişikliklər gətirdi. Baş verən dəyişikliyin başlıca səbəbi İran İslam Respublikasının xarici siyasətinin əsas prinsipi kimi “Nə Şərq, nə Qərb” xəttinin elan edilməsi idi. Bu isə yeni rejimin həm imperializmin daşıyıcısı saydığı Qərblə, həm də kommunist rejimli SSRİ ilə hər cür yaxın əlaqədən çəkinməsi demək idi.

İrandakı hakimiyyət Sovet İttifaqına İslama düşmən ideologiyanın hökm sürdüyü bir ölkə kimi baxırdı. Sovet İttifaqı da öz növbəsində İran ilə münasibətlərə xüsusi əhəmiyyət verərək bu regionu gələcəkdə özünün nüfuz dairəsinə daxil etməyə çalışırdı. SSRİ və İranın xarici siyasətində daha pragmatik xətt götürmələri 1980-ci illərin ikinci yarısından etibarən hər iki ölkə arasında əlaqələri yeni məcraya yönəldir və köklü olmasa da, Azərbaycan-İran münasibətlərində əhəmiyyətli mərhələyə yol açır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan bütün sovet dövründə SSRİ-nin İran ilə əlaqələrində özünəməxsus rol oynamışdır. Həmin əlaqələrin araşdırılması aktualdır. Azərbaycan 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra İran ilə bərabərhüquqlu əməkdaşlıq üçün zəmin yarandı. Elə bu səbəbdən də araşdırdığımız mövzu aktualdır.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Dissertasiya işinin xronoloji çərçivəsini əhatə edən 1960-1990-cı illər SSRİ-İran əlaqələrinin çoxtərəfliliyi və irimiqyaslılığı ilə seçilir. Bu əlaqələrdə Azərbaycan SSR-in fəal iştirakı tarixi gerçəklikdir. Bu illər SSRİ və İran kimi dövlətlərin xarici əlaqələrində mühüm bir mərhələni əhatə edir. Həmin illər bir tərəfdən, soyuq müharibənin doğurmuş olduğu kataklizmlər, digər tərəfdən, beynəlxalq integrasiya, qarşılıqlı faydalı əlaqələrin geniş xarakter alması ilə səciyyələnir və şübhəsiz, iki ölkə arasında iqtisadiyyat və mədəniyyət sahəsində əlaqələrdə Azərbaycan SSR-in rolunun araşdırılması əhəmiyyət kəsb edir.

Problemnin işlənmə səviyyəsi. SSRİ ilə İran arasındakı ikitərəfli münasibətlər tarixşünaslıqda kifayət qədər geniş işlənən mövzulardandır. Xüsusilə də, XX yüzilliyin fəvqəldövləti səviyyəsinə yüksəlmiş və beynəlxalq münasibətlərin müəyyən edilməsində aparıcı rollardan birini oynamış SSRİ-nin siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri həm sovet, həm də Qərb tarixşünaslığında geniş öyrənilmişdir. SSRİ-nin beynəlxalq əlaqələrində Azərbaycanın iştirakına dair çoxlu əsərlər yazılmışdır.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən köklü dəyişikliklər, soyuq müharibənin şiddətli xarakter alması, sosializm cəbhəsi yaratmaq uğrunda SSRİ-nin mübarizəsi Asiya və Afrika ölkələrinin tarixinin və iqtisadiyyatının, mədəni inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsini təkcə elmi deyil, həm də siyasi baxımdan zəruri edirdi. Bu səbəbdən də XX əsrin məhz 60-cı illərindən etibarən Sovet İttifaqının Asiya və Afrika ölkələri ilə əlaqələrinin geniş səpkidə öyrənilməsi başlayır. Birinci qrup əsərlərdə SSRİ-nin inkişaf etməkdə olan ölkələrə sosializmi ixrac etmək siyasəti əslində ideoloji dayaqını tapırdı. Beynəlmiləçilik şüarı altında adı çəkilən ölkələrə iqtisadi, maddi-texniki yardımla yanaşı, ideoloji dəstək də göstərilirdi. Sovet tarix elmi isə SSRİ-nin xarici siyasətini müdafiə edirdi.¹

Amma bir amili də nəzərə almaq lazımdır ki, həmin əsərlər elmi araşdırmaların məhsulu olduğundan, SSRİ-nin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə iqtisadi və mədəni əməkdaşlığının prinsip və dinamika-sının açılması, beynəlxalq münasibətlərin aparıcı problemlərinin müəyyən olunması iki və çoxtərəfli əlaqələrin inkişafının izlənilməsi baxımından əhəmiyyətli idi. Onlar sovet tarixşünaslığını zənginləşdirirdi. Həmin əsərlərdəki geniş faktoloji material, ümumiləşdirmələr və əldə olunan nəticələr, bütün ideoloji qüsurlarına baxmayaraq, elmi xarakter daşıyırdı. Sovet dövründə çap edilmiş bütün əsərlərdə kommunist ideologiyasının təsiri hökmran idi.

İkinci qrup tədqiqatlar daha konkret olub, SSRİ-nin Yaxın və Orta Şərq bölgəsindəki siyasətini, ərəb ölkələri, Türkiyə, İran və Əfqanıstan ilə münasibətlərinə həsr edilmişdir. Bu baxımdan 1970-1980-ci illərdə yazılmış əsərlər sayca daha çoxdur. Bu da həmin illərdə bölgədə cərəyan edən siyasi hadisələr, beynəlxalq ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, siyasi və iqtisadi tərəfdaşların yerdəyişmələri ilə bağlı olmuşdur.² Bu

¹ Гетманец М.З. Советский Союз и страны Азии и Африки. Москва: Международные отношения, 1977, 196 с.

² Абдул Рауф Абдул Рахман. Становление и развитие отношений между НДРИ и СССР (1967-1982 гг.). Москва: Международные отношения, 1983, 191 с.; Авейк Аганафер. Советско-эфиопские отношения (1930-1970-е гг.). Москва: Международные отношения, 1983, 201 с.; Дауда Сисей Филип. История советско-сьерро-монских отношений и сотрудничества (1960-1977 гг.). Москва: Международные отношения, 1978, 165 с.; Кабир Гаджбар. История развития Афганистана и советско-афганские отношения (1960-1973 гг.). Ленинград: 1976, 118 с.; Мухаммед Тайбул Хасан Хан. История становления и развития

əsərlər də birincilər kimi, ideoloji təsirlərdən azad deyil və daha çox SSRİ-nin adı çəkilən ölkələrin iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsində rolunun müəyyən edilməsi məqsədi daşıyır.

Konkret olaraq sovet dövründə həyata keçirilən SSRİ-İran iqtisadi və mədəni əlaqələrin həsr edilmiş tədqiqatlar o qədər də çox deyildir. Həmin əsərlər daha çox İran iqtisadiyyatının inkişaf məsələlərini araşdırmaqla, sovet dövlətinin bu infrastrukturda yerini müəyyən-ləşdirməklə kifayətlənir. Digər tərəfdən, həmin əsərlərin heç də hamısının xronoloji çərçivəsi 1960-1990-cı illəri tam əhatə etmir.³

Nəhayət, dördüncü qrup, bizim üçün daha önəmli olan tədqiqatlar birbaşa Azərbaycan SSR-in Mərkəzin bilavasitə nəzarəti altında həyata keçirilən xarici əlaqələrinə həsr edilmişdir. Həmin əsərlərin əksəriyyətində Azərbaycan-İran əlaqələri araşdırılmasa da, onlar respublikanın sovet dövründə xarici ölkələrlə iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaş-lığı məsələlərini əks etdirir və şübhəsiz, həmin əlaqələrin prinsiplərinin və xarakterinin müəyyən edilməsi nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyətlidir. Bu araşdırmaların üzərində daha ətraflı dayanmağı vacib bilirik.

Azərbaycan SSR-in beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində fəaliyyəti H.Ə.Hacıyev, R.İ.Quliyev, Q.M.Quliyev, R.Məmmədov, E.F.Melnikov, Q.Paşayev və S.A.Sayadovun tədqiqatlarında daha geniş araşdırılır.⁴

советско-бангладешских отношений (70-е- нач. 1980-х г.). Москва: Меж-дународная жизнь, 1982, 296 с.; Сингх Сукншвар Прасад. Индийско-советские отношения (1962-1974 гг.). Москва: Международная жизнь, 1976, 256 с.; Турсунов Г. Участие республик Азии в экономических и культурных связях СССР с Афганистаном (1960-1970 гг.). Москва: 1973, 130 с.

³ Мамедов А.А. Советско-иранские отношения (1966-1978 гг.). Афтореф. к. и. н. Баку: 1986, 27 с.

⁴ Гаджиев Г.А. Выполняем интернациональный долг. Баку: Азернешр, 1971, 54 с.; его же. Международное сотрудничество во имя мира и прогресса. Баку: 1978, 72 с.; его же. Узы дружбы и сотрудничества. Баку: Азернешр, 1985, 112 с.; его же. Участие Советского Азербайджана в международном экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве СССР (1966-1980 гг.). Автореф. д. и.н. Баку: 1991, 41 с.; его же. Экономические, научные и культурные связи Азербайджана с зарубежными странами. Баку: Элм, 1970, 36 с. Кулиев Г.М. Участие Азербайджанской ССР во внешнеэкономических связях Советского Союза. Баку: Изд., Акад. Наук Аз. ССР, 1971, 76 с.; его же. Во имя мира и дружбы. Баку: Азернешр, 1966, 174 с.; его же. Глазами зарубежных гостей. Баку: Азернешр, 1971, 96 с.; его же. Наши дружеские связи. Баку: Азернешр, 1961, 103 с.; Мамедов Р.М. Азербайджан и развивающиеся страны. Баку: Гянджлик, 1979, 131 с.; его же Плодотворное

Совет dövlətinin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əlaqələrində Azərbaycanın iştirakı haqqında respublikada bir sıra tədqiqatlar, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları yazılmış və onlardan bəziləri tədqiq etdiyimiz problemin dövrü və bəzi aspektləri ilə uzlaşır. Onların içərisində N.A.Axundov, M.C.Qasımlı, M.A.Baxışov, H.Ə.Hacıyev, L.R.Cəlalova, Y.Y.Zelinski, M.Q.Qurbanov, R.M.Məmmədov və Ş.C.Şükürovun tədqiqatlarını qeyd etmək olar.⁵ Müstəqillik qazanıldıqdan sonra yazıldığından bir sıra əsərlərdə respublikanın sovet dövründə xarici əlaqələri tarixi daha obyektiv araşdırılmış, soyuq müharibə şəraitində SSRİ-nin yürütdüyü xarici siyasət və onda Azərbaycanın iştirakı daha geniş işıqlandırılmışdır⁶.

сотрудничество. Баку: Азернешр, 1969, 65 с.; его-же. Участие азербайджанской ССР в подготовке Советским Союзом национальных кадров для социалистических и развивающихся стран (1961-1967 гг.). Автореф. к.и.н. Баку: 1970, 21 с.; его-же. Экономические связи Азербайджанской ССР. Баку: Азернешр, 1991, 147 с.; Мельников Э.Ф. Советский Азербайджан-республика дружбы народов. Баку: Азернешр, 1967, 123 с.; Саядов С.А. Азербайджан: международные связи и взаимопонимание. Баку: Азернешр, 1991, 223 с.

⁵ Ахундов Н.А. Советский Азербайджан в международной деятельности Советского государства (70-80 гг.). Автореф. к.и.н. Баку: 1985, 26 с.; Бахышов М.А. Экономические связи Азербайджана с зарубежными странами (70-80 гг.). Автореферат. к.и.н. Баку: 1992, 24 с.; Гасымов М.Дж. Азербайджан в международных культурных связях (1946-1990 гг.). Автореф. д.и.н. Баку: 1992, 25 с.; Джалилова Л.Р. Азербайджанская Советская Республика на международной арене в 70-е годы. Автореф. к.и.н. Баку: 1986, 26 с.; Зелинский Э.Я. Развитие международных научных связей Советского Азербайджана в свете истории науки (по материалам АН Азерб. ССР). Автореф. к.и.н. Баку: 1969, 26 с.; Гурбанов М.Г. Участие Азербайджанской ССР в осуществлении Советской программы шина на 80-е годы (1981-1985 гг.). Автореф. к.и.н. Баку: 1986, 23 с.; Мамедов Р.М. Участие Азербайджанской СССР в подготовке Советским Союзом национальных кадров для социалистических и развивающихся стран (1961-1967 гг.). Автореф. к.и.н. Баку: 1970, 21 с.; Шукюров Ш.Дж. Участие Азербайджанской СССР в развитии международных научных связей СССР (1971-1980 гг.). Автореф. к.и.н. Баку: 1980, 24 с.

⁶ Qasımov M.C. Bəşəriyyətin sağ qalması naminə. Bakı: Azərneşr, 1991, 64 s.; Yənə onun Azərbaycan Respublikası dünya meridianlarında. Bakı: Gənclik, 1992, 87 s.; Gasımlı M.Дж. Азербайджан в международных культурных связях (1946-1990 гг.). Тбилиси: Артонуджи, 2005, 300 с.; Бахышов М.А. Экономические связи Азербайджана с зарубежными странами (70-80 гг.). Автореферат... к.и.н. Баку: 1992, 24 с.; Гаджиев Г.А. Участие Советского Азербайджана в международном экономическом научно-

Azərbaycan SSR-in xarici əlaqələrinə dair məsələlərin araşdırıldığı tədqiqat işləri sırasında ayrı-ayrı müəlliflərin kitabça və məqalələrini qeyd etmək olar. Məsələn: S.A.Məmmədovun kitabçası 80-ci illərin ikinci yarısında Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. B.S.Bəydəmirovanın kitabı isə 1920-ci ildən 1990-cı ilədək Azərbaycanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrindən bəhs edir.⁷

Dissertasiya işi yazılarkən qəzet və jurnallarda çap edilmiş məqalələrdən də istifadə edilmişdir.⁸

Problemin qısa tarixşünaslıq icmalından göründüyü kimi, SSRİ-nin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə əlaqələrinin nəzəri və hüquqi-siyasi əsasları, iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrdə fəaliyyəti kifayət qədər araşdırılsa da, İran ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri, Azərbaycan-İran iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlığı ayrıca problem kimi tədqiq edilməmişdir. Bununla yanaşı, təhlil etdiyimiz əsərlərdəki faktoloji material və elmi xarakter daşıyan bəzi ümumiləşdirmələr dissertasiya işinin yazılmasında əhəmiyyətli elmi bazanı təşkil etmişdir.

Mövcud ədəbiyyatların öyrənilməsindən bir daha aydın olur ki, araşdırılan problem Azərbaycan tarixşünaslığında ayrıca tədqiqat mövzusu olmadığından aktualdır. Bu baxımdan tədqiq etdiyimiz problemin hərtərəfli araşdırılması dissertasiya işinin qarşısında duran başlıca vəzifədir.

Tədqiqatın mənbəşünaslıq bazası. Dissertasiyanın mənbəşünaslıq bazası müxtəlif səpkili materiallar olduğundan onların təsnifatını şərti olaraq aşağıdakı kimi verə bilərik:

1. SSRİ-nin xarici ölkələrlə imzaladığı müqavilə və sazişlər,

техническом и культурном сотрудничестве СССР (1966-1980 гг). Автореф. д.и.н. Баку: 1991, 41 с.;

⁷ Məmmədov S.A. Sosialist iqtisadi inteqrasiyası: keçilmiş yol və yeni mərhələ. Bakı, 1990, 123 s., Bəydəmirova B.S. Azərbaycan SSR-in ölkənin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində rolu. Azərbaycan SSR EA. İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı: Elm, 1990, 84 s.

⁸ Hüseynov K. SSRİ-nin iqtisadi əlaqələrində Azərbaycan SSR-in iştirakı // Azərbaycan kommunisti" jurnalı, 1984, №3; Hüseynov R.X. SSRİ-nin xarici əlaqələrində Azərbaycan SSR-in iştirakı // Sülh proqramının həyata keçirilməsinə Azərbaycan SSR-in töhfəsi. Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi/məsul redaktor R.A.Orucov. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1983; Джаблилова Л.П. Азербайджан на международных выставках и ярмарках // Политика мира и сотрудничества. Тематический сборник. Баку, 1986, с.55-62, Сəmədzadə Z.Ə. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri // İqtisadiyyat və həyat, 1991, №2, s.1-5; Baxışov M.Ə. Azərbaycan SSR-in xarici, iqtisadi əlaqələri (nəzəri hüquq əsasları) // Yaxın və Orta Şərq ölkələri beynəlxalq münasibətlər sistemində. Elmi əsərlərin mövzu toplusu. Bakı, 1990, s. 42-47.

xarici siyasətə dair normativ aktlar;

2. Azərbaycan SSR hökumətinin müvafiq qərar və qətnamələri, xarici əlaqələrin tənzimlənməsinə hüquqi təminat verən sənədlər;

3. Respublikanın bir sıra nazirlik və müəssisələrinin, idarə və təşkilatlarının arxiv sənədləri, hesabatları, statistik topluları və cari materialları;

4. Dövrü mətbuat, o cümlədən qəzet və jurnal materialları.

Birinci qrup mənbələr içərisində Sovet İttifaqının xarici ölkələrlə bağladığı müqavilə, saziş və konvensiyaları özündə əks etdirən toplular xüsusi yer tutur.⁹

Ölkənin xarici siyasəti SSRİ hökuməti tərəfindən bilavasitə həyata keçirildiyindən, Azərbaycan SSR-in beynəlxalq fəaliyyəti bu illərdə daha çox deklarativ xarakter daşdığından, respublika Xarici İşlər Nazirliyinin və müvafiq idarələrinin xarici ölkələrlə, o cümlədən İran ilə imzaladıqları çox müqavilə və sazişləri deyildir. Bu səbəbdən dissertasiya işində istifadə olunan həmin qrup materiallar əsasən 1990-cı ildə nəşr olunmuş “Normativ aktlar toplusu”nda cəm olunmuş sənədlərdən ibarətdir.¹⁰ İkinci qrup materiallardan fərqli olaraq Azərbaycanın bir sıra nazirlik və təşkilatlarının arxiv sənədləri, hesabatlar, statistik toplular və cari materiallar sayca daha çoxdur və biz onları üçüncü qrupda birləşdirmişik. Bu materiallar Azərbaycan SSR-in İran ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrini öyrənmək üçün vacibdir və əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, Azərbaycan Respublikası

⁹ Документы внешней политики СССР. Т. П. Москва. Госполитиздат, 1959, 723 с.; Механизм внешнеэкономической деятельности. Сборник документов. Москва: Правда, 1988, 173 с.; СССР и международные экономические отношения. Сборник документов и материалов о позиции СССР по вопросам перестройки международных экономических отношений и установлению нового международного экономического порядка. Москва: Международные отношения, 1985, 230 с.; Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных и иностранными государствами. Москва: Международные отношения, 1935, 239 с.; Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Москва: Международные отношения, 1970, 201 с.; Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Москва: Международные отношения, 1972, 218 с.

¹⁰ Сборник нормативных актов (I Международный конгресс представителей зарубежных деловых кругов, заинтересованных в экономических связях с Азербайджанской ССР. Баку: Азернешр, 1990, 219 с.

Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Arxivi və Azərbaycan Respublikası Siyasi Sənədlər Arxivində toplanmışdır.

Dissertasiya işində Azərbaycan arxiv fondlarında saxlanılan təxminən 200-dək sənəddən istifadə olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, onların bir çoxu elmi dövriyyəyə ilk dəfə gətirilmişdir.

Dissertasiya işində digər arxivlərin materiallarından da kifayət qədər istifadə edilmişdir. Onların içərisində İran ilə iqtisadi əlaqələrin saxlanmasında daha yaxından iştirak etmiş “Azərintorq”un hesabatları, Xəzər Dəniz Gəmiçilik İdarəsinin illik hesabatları, “Sovtransavto-Bakı” sərnişin və yükdaşıma idarəsinin cari sənədləri, “Azərbvneşservis” firmasının sənədləri, “Vostokintorq”un Bakıdakı şöbəsinin hesabatları sayca üstünlük təşkil edir. Həmin sənədlər Azərbaycanın İran ilə iqtisadi-ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyətini araşdırmağa imkan verir.

Dissertasiya işi yazılarkən dövrü mətbuatdan, o cümlədən qəzet və jurnal materiallarından da istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində əsasən Moskvada nəşr olunan “Правда”, “Известия”, Azərbaycanda nəşr edilmiş. “Kommunist”, “Bakı”, “Sovet kəndi”, “Вышка”, “Бакинский рабочий”, İranın “Keyhan”, “Setareye İran”, “Ettalaat”, “Tehran”, “Rəstəxiz” kimi qəzetlərinin və həmçinin SSRİ-də, Azərbaycanda və İranda çap edilmiş “Внешняя торговля”, “Международная жизнь”, “Təşviqatçı”, “Elm və Həyat”, “İran almanax”, “Məcəlləyə Burs”, “Journal de Tehran” adlı jurnalların materiallarından geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədi 1960-1990-cı illərdə SSRİ-nin İran ilə iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əlaqələrində Azərbaycan SSR-in yeri və rolunun araşdırılmasıdır. Həmin məqsədə nail olmaq üçün böyük sayda mənbə və ədəbiyyatdan istifadə etməklə, əsas diqqət aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmişdir:

- SSRİ-nin beynəlxalq xarici, iqtisadi və mədəni əlaqələrində Azərbaycan SSR-in iştirakının hüquqi və maddi əsaslarını, xarici əlaqələrinin ümumi mənzərəsini, əsas istiqamətlərini və formalarını öyrənmək;

- Azərbaycan SSR-in İran ilə əlaqələrinin xarakterini müəyyən etmək;

- İki ölkə arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafına

1960-1990-cı illərdə dünyada və regionda baş verən proseslərin etdiyi təsirə nəzər yetirmək;

- Azərbaycan SSR-in SSRİ-İran əməkdaşlığına təsirini aydınlaşdırmaq;

- İqtisadi və mədəni əlaqələrin yaxşılaşdırılması yollarını göstərmək, onların praktiki səmərəliliyini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan ilə İran arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrdəki ənənələri və varisliyi, onların bugünkü müstəqil Azərbaycan-İran əlaqələrinə təsirini müəyyən etmək.

Dissertasiya işinin metodoloji əsası və metodları. Dissertasiya işində tədqiq olunan problemin araşdırılmasında tarixi yanaşmadan, tədqiqatlarda qəbul olunmuş ümumi elmi metodlardan istifadə edilmişdir. Bunlar əsasən konseptuallıq, obyektivlik və tarixlik prinsipləri, mənbə və tədqiqat materiallarına tənqidi yanaşma və müqayisəli təhlil metodlarıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi elmi yenilik səciyyəsi daşıyır. Belə ki, Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Azərbaycan SSR-in İran ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri 1960-1990-cı illər çərçivəsində ayrıca tədqiqat problemi kimi araşdırılır. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq:

- Azərbaycan SSR-in SSRİ-İran iqtisadi və mədəni əlaqələrində iştirakının əsas istiqamətləri və formaları nəzərdən keçirilir;

- Həmin əlaqələrin hüquqi və maddi əsasları öyrənilir;

- Azərbaycan-İran əlaqələrinin özünəməxsusluqları üzə çıxarılır, İran iqtisadiyyatı və ümumiyyətlə, infrastrukturunu üçün Azərbaycan ilə əlaqələrin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi göstərilir;

- Məlum olur ki, Azərbaycan SSR-in İran ilə əlaqələri SSRİ-nin müsəlman Şərqi ölkələrində yürütdüyü xarici siyasətinə ciddi təsir edən amillərdən olmaqla, qarşılıqlı xarakter daşımışdır;

- Əsaslandırılır ki, bir çox hallarda Azərbaycan SSR-in iqtisadi həyatı, İran ilə əməkdaşlığı bölgədə beynəlxalq münasibətlərə müəyyən təsir göstərmişdir;

- Yuxarıda qeyd olunan qarşılıqlı təsirin nəticəsi olaraq, beynəlxalq aləmdə baş verən dəyişikliklər, İranın və SSRİ-nin xarici siyasət kursundakı müəyyən məqamlar Azərbaycan SSR-in xarici əlaqələrinin inkişafında kifayət qədər güclü amillər olmuşdur. Bu mülahizələrlə bağlı olaraq, dissertasiya işində bir sıra əsaslı faktlar gətirilmiş və

sistemləşdirilmişdir;

- Tədqiq olunan problemlə bağlı bir sıra yeni arxiv materialları müxtəlif qurumların sənədləri elmi dövriyyəyə cəlb edilmişdir;

- Problemin tədqiqi əsasında müstəqil Azərbaycan Respublikası – İran İslam Respublikasının qarşılıqlı münasibətlərinin müasir mərhələsi ilə bağlı konkret əlaqələr axtarılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi praktiki əhəmiyyət daşıyır. Dissertasiya işində istifadə edilmiş çoxsaylı faktoloji material, ümumiləşdirmə və elmi nəticələr Azərbaycan SSR-in xarici əlaqələr, həmçinin beynəlxalq münasibətlər tarixinə dair ümumiləşdirilmiş əsərlər və respublikanın beynəlxalq əlaqələrinə dair monoqrafiyalar, ali məktəblər üçün dərslik və dərs vəsaitlərinin yazılmasında, mühazirə və seminarlarda hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA Milli “Azərbaycan Tarix Muzeyinin Azərbaycan tarixinin elmi ekspozisiyası” şöbəsində 25 dekabr 2009-cu il və 22 fevral 2011-ci il tarixli iclaslarında müzakirə edilmiş və müdafiəyə təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllif tərəfindən ölkədə və xaricdə müxtəlif elmi jurnallarda, eləcə də bir sıra elmi konfransların materiallarında dərc edilmiş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, paraqraflara bölünmüş üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı, xronoloji çərçivəsi əsaslandırılmış, öyrənilmə səviyyəsi araşdırılmış, mənbəşünaslıq bazası təhlil edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, tədqiqatın metodoloji əsası aydınlaşdırılmış, elmi yenilikləri və praktik əhəmiyyəti göstərilmişdir.

“Azərbaycan SSR-in xarici ölkələrlə əlaqələri SSRİ-nin beynəlxalq münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi” adlanan birinci fəsildə göstərilir ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra dünyada gedən proseslər və Sovet İttifaqının müharibədən sonrakı fəaliyyəti müstəmləkəçilikdən azad olunmuş ölkələrlə iqtisadi və mədəni əməkdaşlığın genişləndirilməsində müttəfiq respublikalardan da istifadəni zəruri edirdi. İqtisadi və mədəni əməkdaşlıqda müttəfiq respublikaların iştirakına Mərkəzin nəzarəti altında müəyyən çərçivədə icazə verilirdi. Azərbaycan SSR-in əsasən Şərqi ölkələri, o cümlədən İran ilə əlaqələrinin qurulması və inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. Fəsildə bu problem mənbələr və yeni faktlar əsasında təhlil edilir, dərinlən hər tərəfli araşdırılır. **“Dövlətlərarası münasibətlərdə iqtisadi və mədəni əlaqələrin yeri”** adlanan və əsasən nəzəri məsələlərin araşdırıldığı **birinci paragrafda** göstərilir ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra dünyada baş vermiş geosiyasi dəyişikliklər və s., SSR-in beynəlxalq münasibətlərdə 1960-1990-cı illərdəki yeri ilk baxışdan daha çox siyasi xarakterli görünür. Lakin siyasi məqsədi nə olursa olsun, dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlıq ümumilikdə müsbət proses idi. İqtisadi və mədəni əməkdaşlıq beynəlxalq münasibətlərin müasir mərhələsində xalqların arasındakı maneənin aradan qaldırılması, bir-birinə inam ruhunun formalaşması, qarşılıqlı olaraq bu xalqların müxtəlif sosial təbəqələrinin iqtisadi vəziyyətinin, intellektual səviyyəsinin artması, mədəni inkişafı üçün də zəruri idi.

SSRİ nəinki mədəni əməkdaşlığa, eyni zamanda iqtisadi əlaqələrə də ideoloji don geyindirməyə çalışırdı. Bu dövlət bir çox hallarda sosializm yolunu seçmiş ölkələr üçün müstəmləkəçi iqtisadiyyatdan qurtuluş, feodalizm qalıqlarının ləğv edilib sosialist iqtisadiyyatı yönli inkişafa yardımçı kimi təqdim və qəbul edilmişdir. Başqa sözlə desək, iqtisadi və mədəni əlaqələr araşdırılan dövrdə dövlətlər arasında həm əməkdaşlıq, həm ideoloji qarşıdurma vasitəsi kimi çıxış etmişdir.

Qərbi Avropa ölkələri də baş verənləri diqqətlə izləyir, hər əlverişli məqamda rəqibini qabaqlamağa, üçüncü dünya ölkələrində öz nüfuzunu yaymağa, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq yolu ilə ideologiyasını ixrac etməyə çalışırdı. Elə mədəni əməkdaşlığın başlıca məqsədi də bu və ya digər ölkənin dünya sivilizasiyasından kənarda qalmaması və təcrübə ilə bölüşməsidir. Təsadüfi deyildir ki, 1960-cı illərin ortalarında Sovet İttifaqı 100-dən çox ölkə ilə əlaqələr saxlayırdı.¹¹ 60-cı illərin sonlarından etibarən SSRİ sosializm yolunu tutmayan, o cümlədən, Müsəlman Şərqi ölkələri ilə də əlaqələrə geniş diqqət ayırırdı. Bu ölkələrlə əlaqələrin genişləndirilməsində heç şübhəsiz, Azərbaycan SSR böyük rol oynayırdı. Həmin illərdə Azərbaycan SSR bütlövlükdə 40-dan çox inkişaf etməkdə olan ölkə ilə iqtisadi əlaqələr saxlayırdı. Azərbaycanın bu dövrdə xarici ölkələrə göndərdiyi malların xeyli hissəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşürdü. Azərbaycan SSR həmin ölkələrə maşınqayırma, elektrotexnika və cihazqayırma sənayesinin məhsulları, polad borular, alüminium, tikinti materialları, neft və qaz məhsulları, pambıq-mahlıc və s. göndərirdi.

1960-1990-cı illərdə Azərbaycanın inkişaf etməkdə olan ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin əsas formalarından birini SSRİ-nin köməyi ilə inşa olunan müxtəlif təsərrüfat obyektlərinin layihələndirilməsi, tikilməsi və istismarı işində mütəxəssisləri və avadanlığı ilə yaxından iştirak etməsi olmuşdur.

Fəslin **“Azərbaycan SSR-in xarici ölkələrlə əlaqələrinin hüquqi və maddi əsasları”** adlı **ikinci paraqrafında** göstərilir ki, xarici ölkələrlə SSRİ-nin nəzarəti altında həyata keçirilən iqtisadi və mədəni əlaqələr Azərbaycan SSR-nin beynəlxalq fəaliyyətinin əsas forma və istiqamətlərindən biri olmuşdur. SSRİ-nin tərkibində olmuş Azərbaycan SSR-in beynəlxalq əlaqələri formal xarakter daşımışdır. Ölkənin xarici, iqtisadi və mədəni əlaqələri müəyyən nəzəri-hüquqi əsaslara malik olmuşdur.

SSRİ-nin tərkibinə qatıldıqdan sonra sovet xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərən Azərbaycanın xarici əlaqələri ilk növbədə onun coğrafi mövqeyi və xalqının milli-dini mənsubiyyəti ilə əlaqədar zəruri olmuşdur. Xüsusilə Orta Şərq ölkələri ilə əlaqələrdə SSRİ üçün Azərbaycan mühüm rol oynayırdı. SSRİ-nin digər

¹¹ Гасымлы М.Дж. Азербайджан в международных культурных связях, с. 47.

respublikaları kimi, Azərbaycan da müttəfiq respublika elan edilmişdi və beynəlxalq münasibətlərdə təmsil olunmaq səlahiyyətinə malik idi.¹² Konstitusiyaya görə, Azərbaycan SSR-in müttəfiq respublika kimi beynəlxalq əlaqələr saxlamaq hüququ olsa da, belə əlaqələr yalnız SSRİ vasitəsi və nəzarəti altında həyata keçirilmişdir. Konstitusiyanın bu maddəsi daha çox deklarativ xarakter daşımışdır. Azərbaycanın xarici, o cümlədən mədəni və iqtisadi əməkdaşlıq hüququ ölkə konstitusiyasının 74-cü maddəsində təsbit olunmuşdur. Əsas Qanunda deyilirdi: “Azərbaycan SSR xarici dövlətlərlə münasibətə girmək, onlarla müqavilələr bağlamaq, diplomatik nümayəndələr və konsulluq nümayəndələri göndərmək və qəbul etmək, beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində iştirak etmək hüququna malikdir”¹³.

Azərbaycan SSR-nin xarici ölkələrlə, o cümlədən İranla əlaqələrinin geniş xarakter almasında Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə fəaliyyətinin böyük rolu olmuşdur. Bu illərdə Azərbaycan SSR İran ilə iqtisadiyyat və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıqda mühüm yer tuturdu. Bu əlaqələrin təşkili və birbaşa həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Kabineti, Dövlət Plan Komitəsi, Respublika Ticarət-Sənaye Palatası, Respublika Baş Xarici Turizm İdarəsi, Azərbaycan SSR Nazirlər Kabineti yanında SSRİ Xarici İqtisadi Əlaqələr Nazirinin Müvəkkilinin İdarəsi, “Vostokintorq” (Şərqlə xarici ticarət) İstehsalat Birliyinin Bakı şöbəsi, “Azərintorq” Birliyi, Respublika Aqrar-Sənaye Komitəsi, müvafiq nazirlik və baş idarələr məşğul olmuşdur. Bu qurumları SSRİ-nin Şərq ölkələri, xüsusən İran ilə əlaqələrində mühüm rol oynayırdılar.

Azərbaycan SSR-in coğrafi mövqeyi onu sovet hakimiyyəti illərində həm strateji əhəmiyyətli respublika, həm də xarici ölkələrlə əlaqələrin aparıcı subyektlərindən biri etmişdir. Belə ki, əlverişli dənizsahili mövqeyi sahəsində Azərbaycan bir tərəfdən, dünya okeanına çıxışı olan Volqa-Baltik su magistralının əhatə etdiyi regionlarla, digər tərəfdən, Xəzərin cənub sahili bölgələrlə, konkret desək, İran ilə su nəqliyyat əlaqələrinə malik olmuşdur. Sonuncunun vasitəsilə Azərbaycan ənənəvi olaraq Fars körfəzi ölkələri, həmçinin Yaxın və Orta

¹² Международное право. Учебник. (Под ред. Т.Блатова). Москва: Юридическая литература, 1987, с. 75.

¹³ Azərbaycan SSR Konstitusiyası (Əsas Qanunu). Bakı: Azərnəşr, 1990, s. 27.

Şərqi digər dövlətləri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrdə bir respublika kimi çıxış etmiş, araşdırılan dövrdə bu mövqeyini saxlamışdır. Azərbaycan SSR ölkənin Şərqi dövlətləri ilə əlaqələrində başlıca rol oynamışdır.

Azərbaycanın iqtisadi potensialına gəlinə, bu, ilk növbədə, təbii ehtiyatların zənginliyi, ikincisi, iqtisadi inkişaf potensialı ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan SSR-in ərazisi yer kürəsi ərazisinin 0,136%-ni, SSRİ ərazisinin 0,4%-ni, dünya əhalisinin təxminən 0,06%-ni, SSRİ əhalisinin 2,4%-ni təşkil etmişdir.¹⁴ Bu illərdə dünya pambıq istehsalının 3,57%-i, dünyada çıxarılan qazın 0,66%-i, neftin 0,43%-i Azərbaycanın payına düşmüşdür. Elektrik enerjisi, polad, dəmir filizi, mineral gübrələr, kükürd turşusu, sintetik kauçuk və plastik kütlə kimi gərəkli məhsul növlərinin istehsalına görə Azərbaycan SSR Sovet İttifaqının öndə gedən respublikalarından biri olmuşdur.¹⁵ Bu, hər şeydən əvvəl, tədqiq olunan illərdə respublika iqtisadiyyatının səviyyəsinin yüksək olması, sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafının sürətlənməsi, əmək məhsuldarlığının artması nəticəsində əldə edilmişdir.¹⁶ Azərbaycan SSR-in iqtisadi imkanları belə əlaqələrin saxlanılmasına şərait yaratmışdır. Şərqi dövlətləri ilə əlaqələrdə İran xüsusi yer tutmuşdur.

Dissertasiyanın **“SSRİ-nin İran ilə iqtisadi əlaqələrində Azərbaycan SSR-in iştirakı”** adlanan **ikinci fəslinin “İqtisadi-texniki əlaqələrin inkişafı”** adlanan **birinci paragrafında** göstərilir ki, 1960-1990-cı illərdə Azərbaycan SSR-in İran ilə iqtisadi-texniki əlaqələri – ticarət, həmin ölkələrdə tikilən müxtəlif təsərrüfat obyektləri üçün xammal, material, avadanlıq və mütəxəssislər göndərilməsi, milli kadrların hazırlanması, beynəlxalq yük daşımaları, sərgi və yarmarkalarda iştirak və digər əməkdaşlıq formalarında həyata keçirilmişdir. Sıx əlaqədə olan həmin formalar bir-birilərini tamamlamışlar.

Bu dövrdə Azərbaycan SSR 40-dan çox inkişaf etməkdə olan ölkə ilə iqtisadi əlaqə saxlamışdır¹⁷ və respublikanın xarici ölkələrə

¹⁴ Азербайджан в цифрах в 1989 году. Краткий статистический сборник. Баку: Азернешр, 1990, с. 21.

¹⁵ Материалы отдела ВС НИИЭ Госплана Азербайджанской Республики за 1990 год, с. 10.

¹⁶ Əbdülsəlimzadə Q.Y. Azərbaycan SSR-in sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi. Bakı: Elm, 1988, s. 21.

¹⁷ Саядов С.А. Азербайджан: международные связи и взаимопонимание, с. 65.

ixrac etdiyi məhsulun xeyli hissəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşmüşdür. İqtisadi əməkdaşlıq məsələlərinə dair müxtəlif illərdə aparılmış Sovet-İran danışıqlarının bir qismi məhz Azərbaycanın paytaxtı Bakıda keçirilmişdir.

İşgüzar əlaqələri genişləndirmək məqsədi ilə ilk belə müqavilə 1963-cü il 27 iyulda Tehranda SSRİ ilə İran arasında imzalanmış iqtisadi-texniki əməkdaşlıq haqqında saziş sayılır. Sazişdə SSRİ ilə İran arasında təbii sərhəd olan Araz çayı üzərində 35-40 metrə yaxın hündürlükdə hidrotexniki bəndin qurulması, su tutumu 600-800 mln. m³ həcmində olan anbarın və hər tərəfdə hərəsinin gücü 40-60 min kvt. olan iki su elektrik stansiyasının tikilməsi nəzərdə tutulmuşdu.¹⁸

Növbəti SSRİ-İran iqtisadi sazişi 1966-cı il yanvarın 13-də imzalandı. Bu razılaşmaya görə, SSRİ-nin texniki yardımı ilə İsfahanda metallurgiya və Ərəkdə maşınqayırma zavodlarının tikilməsi, İranın cənub neft mədənlərindən Astarayadək Trans-İran qaz kəməri çəkilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Həmin qaz kəmərinin tikintisi 1970-ci ildə başa çatdırıldı. Sazişin digər bəndləri də həyata keçirilməyə başlandı. Belə ki, İsfahan metallurgiya zavodunun tikintisi 1971-ci ildə başa çatdırıldı və müəssisə 1973-cü ildən məhsul buraxmağa başladı. 1972-ci ildə Ərək maşınqayırma zavodu da istifadəyə verildi. İran dövləti SSRİ-nin ona göstərdiyi yardım və xidmətin haqqını Trans-İran qaz kəməri vasitəsilə sovet dövlətinə qaz verməklə ödəməyə başladı.¹⁹ Araşdırma göstərir ki, SSRİ-İran iqtisadi-texniki əməkdaşlıq müqavilələrinin həyata keçirilməsində Azərbaycan SSR-in iştirakı əhəmiyyətli olmuşdur.

İkinci fəslin “İran ilə ticarət əlaqələrində Azərbaycanın yeri” adlanan ikinci paraqrafında göstərilir ki, 1960-1990-cı illərdə Azərbaycan SSR-in İran ilə iqtisadi əməkdaşlığının ən geniş yayılmış formasını xarici ticarət təşkil etmişdir. Qeyd edilir ki, SSRİ-İran ticarət əlaqələrinə artıq ilk illərdən İran ilə həmsərhəd respublika kimi Azərbaycan da cəlb edilmişdi.

Tədqiq etdiyimiz dövrdə Azərbaycan SSR-nin xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrini həyata keçirən əsas orqanlar SSRİ Xarici Ticarət Nazirliyi və SSRİ xarici ölkələrlə İqtisadi Əlaqələr Komitəsi idi. Res-

¹⁸ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Москва: Международные отношения, 1970, с. 27.

¹⁹ История Ирана. Москва: МГУ, 1977, с. 466.

publikanın qonşu İran ilə ticarət əlaqələrini isə əsasən «Центрсоюз», «Закомсоюз» və «Завнепторг» həyata keçirirdi.

Azərbaycanın qonşu İran ilə ticarət əlaqələrinə ölkənin maşınqayırma, cihazqayırma, metallurgiya, neft, kimya, yüngül tikinti və yeyinti sənaye müəssisələri cəlb olunmuşdu.²⁰ Bakı ilə yanaşı, Naxçıvan, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Şəki, Lənkəran və başqa sənaye şəhərlərinin müəssisələri qonşu ölkə üçün qiymətli avadanlıq və məmulat hazırlanmasında iştirak edirdi. 1960-1970-ci illərdə Azərbaycanın sənaye müəssisələrinin 30-u İrana 70 adda məhsul ixrac edirdi.²¹ Respublikada istehsal edilən polad boruların 97%-i, yuyulmuş təbii yunun 93%-i, fermentləşdirilmiş tütünün 92%-i, pambıq mahlıcının 90%-i, sulfanolin 86%-i, neft-mədən maşınqayırma avadanlığının 75%-i, neft məhsullarının isə 64%-i xaricə, o cümlədən İrana ixrac olunurdu.²²

SSRİ ilə İran arasında ticarət əlaqələri 1970-ci illərdə daha geniş olmuşdur. Həmin əlaqələrdə Azərbaycan da fəal iştirak etməyə başladı, rolu və çəkisi artdı.

Azərbaycan SSR-in 20-dək maşınqayırma müəssisəsi bu illərdə neft qazma və neft istismarı avadanlığı və məmulatı istehsal edirdi. Azərbaycanın neft və maşınqayırma müəssisələrinin istehsal etdikləri neft qazma və neft istismarı avadanlığı və məmulatını idxal edən 37 xarici ölkə içərisində İran aparıcı yer tuturdu.²³

İranın geniş istehlak bazarının tələbat səviyyəsini nəzərə alan SSRİ bu ölkə ilə ticarətdə yüngül və yeyinti sənayesi məhsullarına da xüsusi yer ayırırdı. 1960-1990-cı illərdə Azərbaycanın yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələri İran ilə ticarətdə fəal iştirak etmişlər.

İkincə fəslin “Sərgi və yarmarkaların təşkili əməkdaşlığın formalarından biri kimi” adlanan üçüncü paragrafında göstərilir ki, 1960-1990-cı illərdə sərgi və yarmarkalarda iştirak Azərbaycan SSR-ə öz daxili ehtiyacları üçün valyuta əldə etmək, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını xarici satış bazarlarına çıxarmaq, daxili istehlak üçün zəruri avadanlıq almaq imkanı vermişdir. Sərgi və yarmarka-

²⁰ Əliyev H.Ə. Sovet Azərbaycanı 50 ildə. Bakı: Azərnaşr, 1970, s. 37.

²¹ Саядов С.А. По законам интернационализма. Москва: Мысль, 1983, с. 66.

²² İmanov Q.C. Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və perspektivləri // “İqtisadiyyat və həyat” jurnalı, 1991, №1, s. 38.

²³ Qiyasbəyova T. Zavodun şöhrəti // “Bakı” qəzeti, 6 avqust, 1970, №182 (3918).

larda müxtəlif ölkələrin müəssisə, təşkilat və şirkətlərinin nümayəndələri eyni vaxtda görüşmək imkanı qazanırdılar. Bu isə həm istehlak bazarı tapmaq üçün ölkənin ixracat mallarının nümayişi, həm də hər növbəti sərgi üçün ixrac olunan məhsulların satış imkanlarını və əməkdaşlığın coğrafiyasını öyrənilməsi demək idi.²⁴

Uzun müddət ərzində Azərbaycan SSR-in beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakını SSRİ Ticarət və Sənaye Palatası planlaşdırmışdı. Azərbaycan SSR isə öz ekspozisiyaları ilə sovet pavilyonlarının tərkibində çıxış etmişdir.

Azərbaycan-İran arasında sərgi və yarmarkaların keçirilməsi SSRİ-nin bu ölkə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsində mühüm rol oynamışdır. İlk dəfə bu formada əməkdaşlıq 1965-ci ildə olmuşdur. Həmin ilin may ayında Tehranda keçirilən ticarət-sənaye sərgisində Azərbaycan Respublikasının neft avadanlığı və geofizika cihazları, elektrik mühərrikləri və ölçü cihazları, neft və kimya sənaye məhsulları və s. nümayiş etdirilmişdir. İranın əhalisinin böyük marağına səbəb olmuş bu sərgini yerli mətbuat iki qonşu xalq arasında dostluğun möhkəmləndirilməsində mühüm vasitə kimi qiymətləndirmişdi. Növbəti dəfə Azərbaycan əmtəə məhsullarının İranda geniş nümayişi 1968-ci ildə Ümumittifaq Şərq Ticarət Birliyinin Tehranda keçirdiyi sərgidə həyata keçirilir. Bu sərgidə Azərbaycanın istehsal etdiyi təsərrüfat malları, qab-qacaq və məişətdə istifadə olunan elektrik avadanlıqları müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmişdir.²⁵

1969-cu ilin oktyabr ayında yenə Tehranda “Asiya-69” beynəlxalq yarmarkasında SSRİ-ni təmsil edən Cənubi Qafqaz və Orta Asiya respublikaları arasında Azərbaycan SSR layiqli yer tutmuşdur. Yarmarkada 25 m² sahədə yerləşdirilən Azərbaycan məhsulları pavilyonu respublikanın 50 illik müddət ərzində iqtisadi-mədəni, elmi tərəqqisini əyani olaraq nümayiş etdirmişdi.²⁶

1970-ci ildən etibarən Azərbaycan SSR hər il müstəqil bölmə ilə beynəlxalq ticarət-sənaye sərgi və yarmarkalarında iştirak etməyə başlayır. 1971-1989-cu illər ərzində Azərbaycan 21 belə sərgi və yarmarkada iştirak etmişdir. Bu sərgilərdə respublika sənayesinin 100-dən çox sahə-

²⁴ Азербайджан за рубежом. Реферативный сборник. Баку: ЭЛМ, 1972, с. 7-16.

²⁵ Ağayev İ. İranlılar heyran qalmışlar // “Bakı” qəzeti, 26 may, 1969, №120 (3551).

²⁶ Yenə orada.

sini təmsil edən 7000-dən çox eksponat nümayiş etdirilmiş, sərgilərdə 20 milyondan çox adam iştirak etmişdir.²⁷ Qeyd etmək yerinə düşər ki, istər xarici ölkələrdə, istərsə də Azərbaycanda keçirilən sərgi və yarmakalarda respublikanın bölmələri və eksponatları dəfələrlə qızıl medallarla və xüsusi diplomlarla təltif edilmişdir.

Dissertasiyanın **“İran ilə elmi və mədəni əlaqələrdə Azərbaycan SSR-in iştirakı”** adlanan üçüncü fəslinin **“Elmi əlaqələrin inkişafı qarşılıqlı münasibətlərin sahələrindən biri kimi”** birinci paragrafında aparılan araşdırma göstərir ki, SSRİ-nin İran ilə əməkdaşlığında elmi əlaqələr mühüm komponent olmuşdur. Çünki bu amil sosialist ideologiyasının yayılması, ümumiyyətlə, sosializmin ixracı üçün birbaşa əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məsələnin ikinci tərəfi – İranın SSRİ ilə həmsərhəd olması, Azərbaycanla isə təkcə coğrafi deyil, din və dil yaxınlığı ilə bağlı idi.

Beynəlxalq əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və inkişafında Azərbaycan SSR-in elm xadimləri fəal rol oynayırdılar. Azərbaycan SSR-in müvəffəqiyyətləri, iqtisadiyyat, mədəniyyət və elm sahələrində nailiyyətləri onun xarici ölkələrdə nüfuzunu artırırdı. Bu illər ərzində Azərbaycan alimləri dəfələrlə İranda olmuş, iranlı həmkarları ilə böyük təcrübə mübadiləsi aparmışlar. Elmi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi hər iki tərəf üçün səmərəli olmuş, elm sahəsində irəliləyişlərə gətirib çıxarmışdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin **“Ədəbiyyat və incəsənət sahəsində əlaqələrin genişlənməsi”** adlanan ikinci paragrafında göstərilir ki, 1960-1990-cı illərdə SSRİ-nin İran ilə mədəni əlaqələrində Azərbaycan SSR yaxından iştirak etmişdir. Digər sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan ilə İran arasında mədəni əməkdaşlıq sahəsində fəallıq 1960-cı illərdə baş verir. 1963-cü ildə “SSRİ-nin İranla mədəni əlaqələr cəmiyyəti” və onun respublika şöbəsi yaradılır.²⁸ Aparılan araşdırma göstərir ki, Azərbaycan ilə İranın mədəni əlaqələrinin dərinləşməsində bu şöbə mühüm rol oynamışdır. Şöbə yaradıldıqdan sonra Azərbaycan yazıçılarının əsərləri İranda nəşr olunmağa başlayır. Öz növbəsində Azərbaycan oxucuları da İranın məşhur yazıçılarının əsərləri ilə doğma dillərində tanış olmaq imkanı qazanır.

²⁷ Саядов С.А. Азербайджан: международные связи и взаимопонимание, с. 52.

²⁸ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Москва: Международные отношения, 1972, с. 44.

Tədqiqatdan aydın olur ki, Azərbaycan ilə İran arasında beynəlxalq mədəni əlaqələrin formalarından biri kitab mübadiləsi, kitab sərgiləri və yarmarkalar olmuşdur. Əlaqələrin bu formalarının həyata keçirilməsində xüsusi rol Xarici ölkələrlə dostluq və mədəni əlaqələr cəmiyyətinə, Respublika Mətbuat Komitəsinə, “Azərkitab”ın Kitab İxracı şöbəsinə, Kitab Palatasına, “Vətən” cəmiyyətinə, respublika kitabxanalarına və əsasən Azərbaycan-SSR Elmlər Akademiyası Əsaslı kitabxanasının xarici ədəbiyyatların kompleksləşdirilməsi və beynəlxalq kitab mübadiləsi şöbəsinə məxsusdur. Bu sahədə əməkdaşlıq “İranla Azərbaycan mədəni əlaqələr cəmiyyəti” vasitəsilə həyata keçirilirdi.²⁹

Daha bir ədəbi əməkdaşlıq forması müxtəlif ədəbi-bədii tədbirlərin keçirilməsi və bu məclislərdə hər iki tərəfin nümayəndələrinin iştirakı idi. Bu əməkdaşlıq forması hələ 1960-cı illərin əvvəllərindən başlamışdı. Bakıda Asiya və Afrikanın 30-a yaxın ölkələrinin yazıçıları ilə Sovet Həmrəylik Komitəsinin 1964-cü ildə konfransı keçirildi. Konfransın işində Asiya və Afrikanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş nümayəndələr içərisində qonşu İranın da elçiləri iştirak edirdilər.³⁰

Respublikanın adlı-sanlı xanəndələrindən Bülbül, R.Behbudov, X.Şuşinski, F.Əhmədov, Z.Xanlarova, M.Maqomayev, Ş.Ələkbərova, S.Qədimova, R.Muradova, P.Bülbüloğlu, Ə.Əliyev, İ.Rzayev, E.Rəhimova və başqalarının ifasında lentə yazılmış mahnılar, Ü.Hacıbəyov, Q.Qarayev, F.Əmirov, S.Rüstəmov, C.Cahangirov və başqa bəstəkarların əsərlərinin yazıldığı vallar qonşu ölkədə də geniş yayılmışdı. Təkcə 1961-ci ildə İran da daxil olmaqla, xarici ölkələrə Azərbaycan bəstəkarlarının 130 əsərinin notu, 380 valı göndərilmişdi.³¹

Paraqrafda göstərilir ki, SSRİ-İran mədəni əlaqələrində mühüm rol oynayan kino-filmlərin qarşılıqlı mübadiləsində də Azərbaycanın böyük payı olmuşdur. Bu illərdə C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında yaradılmış “O olmasın, bu olsun”, “Koroğlu”, “Bir qalının sirri”, “Şehirli xalat”, “Leyli və Məcnun”, “Əhməd haradadır” və başqa bədii filmlər dünyanın 60-dan çox ölkəsində, həmçinin İranda müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirilmişdir.

²⁹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 2693, siy. 1, iş 1, v. 6.

³⁰ Əliyev A. Qardaşlıq hərəkəti genişlənir // “Bakı” qəzeti, 4 yanvar, 1964, №3 (1899).

³¹ ARDA, f. 2693, siy. 1, iş 60, v. 12.

Tədqiq edilən illərdə İran istehsalı olan bir sıra filmlər Azərbaycanın kino ekranlarında tez-tez nümayiş etdirilir. Onların içərisində “Tarla bülbülü”, “Mazadaran pələngi”, “Avropalı gəlin” filmlərini xüsusi qeyd etmək olar.

Araşdırma göstərir ki, Azərbaycanın tanınmış rəssamlarının əsərləri İranda dəfələrlə nümayiş etdirilmişdir. Azərbaycan rəssamlarından M.Abdullayev, K.Kazımzadə, N.Əbdürrəhmanov, E.Rzaquliyev, T.Salahov, F.Nərimanbəyov, S.Salamzadə, Səttar Bəhlulzadənin əsərləri və tətbiqi sənət ustası S.Şahsuvarovanın üzərində milli na-xışları olan şüşə və çini qabları İranda da rəğbətlə qarşılanmışdır.³²

Azərbaycan ilə İran arasında memarlıq sahəsindəki əlaqələr də qurulmuşdur. 1970-ci ildə məşhur memar, akademik M.A.Üseyinov İsfahanda (İran) keçirilən beynəlxalq konqresdə “Qədim İran” memarlıq elementlərinin müasir memarlıqla uzlaşması mövzusunda çıxış etmişdi.³³ Araşdırmadan aydın olur ki, hər iki ölkə arasında incəsənətin müxtəlif sahələrdə əlaqələrin genişlənməsinə və qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf etməsinə təkan vermişdir.

Dissertasiya işinin **üçüncü fəslinin “İdman əlaqələri və turizm sahəsində əməkdaşlıq”** adlanan **üçüncü paragrafında** qeyd edilir ki, idman əlaqələri və turizm 1960-1990-cı illərdə Azərbaycanın İranla mədəni əlaqələrində önəmli yer tutmuşdur.

1960-cı illərdən Azərbaycanın beynəlxalq idman əlaqələri artıqca İran ilə birgə idman yarışlarının keçirilməsi və ya müxtəlif idman tədbirlərindən iştirak genişlənir. Həmin dövrdə Azərbaycan-İran əlaqələri üçün ən geniş yayılmış idman növləri boks, ağır atletika, güləş və futbol idi.

Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan-İran turizm əlaqələri əsasən 1960-cı illərdən qurulmuşdur. Bu dövrdə turizm hər iki ölkədə keçirilən mədəniyyət günləri, aylıqları, ongünlükləri və başqa tədbirlər fonunda genişlənirdi. Tarixi və coğrafi cəhətdən İranın Azərbaycana yaxın olmasına baxmayaraq, İrandan turst qruplarının respublikaya gəlişi demək olar ki, olmamışdır. Azərbaycan ilə qonşu İran arasında turizm əlaqələri yalnız 1980-ci illərin ikinci yarısından canlanmağa başlayır.

³² ARDA, f. 411, siy. 47, iş. 7, v. 116.

³³ ARDA, f. 2693, siy. 1, iş 62, v. 50.

“Nəticədə” tədqiq olunan problemlə bağlı ümumiləşdirmələr aparılaraq, elmi nəticələr çıxarılmışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin nəşr edilmiş aşağıdakı elmi məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan-İran mədəni əlaqələrindən. Доклады Бакинского Международного Симпозиума «Азербайджан в международных экономических взаимосвязях» (20-22 октября, 1994 года). Баку: Издательство «Азербайджан», 1995, с. 145-149.

2. Azərbaycan Respublikasının İranla nəqliyyat, energetika və kənd təsərrüfatı üzrə əlaqələri (60-90-cı illər). Tarixi keçmişsiz bu günümüz və gələcəyimiz yoxdur. Azərbaycan Tarixi Problemlərinin Gənc tədqiqatçıların Üçüncü Respublika Elmi Konfransının Məruzələr Məcmuəsi. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1995, s. 102-104.

3. Azərbaycanın İranla 60-90-cı illərdə iqtisadi əlaqələrindən. Azərbaycan çoxtərəfli, qarşılıqlı əlaqələrdə. İkinci Bakı Beynəlxalq Simpoziumunun (BBS-95) məruzələri. 22-24 noyabr, 1995. Bakı: Elm, 1997, s. 238-240.

4. Azərbaycan-İran ticarət, sərqi və yarmarkalar əlaqələrində Bakının rolu (60-90-cı illər). Üçüncü Bakı Beynəlxalq Simpozium. Azərbaycanın beynəlxalq çoxtərəfli, qarşılıqlı əlaqələrində Bakının rolu. Bakı: Elm, 1997, s. 192-197.

5. Azərbaycan-İran incəsənət əlaqələri tarixindən. Azərbaycan çoxəsrli, qarşılıqlı çoxşaxəli mədəni əlaqələrdə. Dördüncü Bakı Beynəlxalq Simpoziumunun məruzələrinin məcmuəsi (4-6 iyun, 1998). Bakı: Naşir, 1999, s. 196-201.

6. Azərbaycan-İran ticarət əlaqələri (XX əsrin 60-90-cı illəri). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi. Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2007, Bakı: 2007, s. 273-278.

7. Azərbaycanın İranla idman sahəsində əlaqələri (XX əsrin 60-90-cı illəri). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2009, Bakı: 2009, s. 232-236.

8. Azərbaycanın İranla iqtisadi əlaqələri (XX əsrin 60-90-cı illərində). Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Təbiət Elmləri Seriyası. Humanitar Elmlər Seriyası. Pedaqoji-Psixoloji Elmlər Seriyası. Bakı: 2009, №4, s. 110-114.

9. Azərbaycan-İran mədəni əlaqələri (XX əsrin 60-90-cı

illərində). Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası, Bakı: 2009, №2, s. 82-87.

10. Azərbaycan-İran edebi münasebetləri (1960-1990 illəri). Ege Üniversitesi, Edebiyyat Fakültesi, İletişim Fakültesi. Türkbilim. ISSN 1309-4254, İzmir: Nisan, 2010, s. 135-145.

11. Юридические и материальные основы связей Азербайджанской ССР с зарубежными странами. (1960-1990 гг.). Национальный педагогический университет имени М.Ф.Драгоманова, Украинська Академия Наук. Гилея. Науковий висник. Збірник наукових праць. Историчний науки, Філософський науки, Політичні науки. Випуск 72 (№5). Киев: 2013, с. 243-248.

12. Azərbaycan Respublikasının İranla elm sahəsində əməkdaşlığı tarixindən (1960-1990-cı illər). Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat fakültəsinin elmi məcmuəsi, №19, İyun (Haziran). Bakı: 2013, s. 273-280.

**Экономические и культурные связи Азербайджана
с Ираном
(1960-1990 гг.)**

Резюме

В диссертации исследуются экономические, научные и культурные связи Азербайджана с Ираном в 1960-1990 гг.

Диссертация состоит из введения, 3-х глав, заключения, списка использованной литературы и источников.

Во введении обоснована актуальность темы, определены цель и задачи исследования, рассмотрена ее методологическая основа, а также степень изученности проблемы. Здесь также определена научная новизна и практическая значимость работы.

Первая глава называется «Связи Азербайджанской ССР с зарубежными странами как составной части СССР в международных отношениях». В этой главе рассматриваются место экономического и культурного сотрудничества в связях между государствами, правовые и материальные основы связей Азербайджанской ССР с зарубежными странами.

Вторая глава называется «Участие Азербайджанской ССР в экономических связях СССР с Ираном». В этой главе исследуются экономические, технические и торговые связи Азербайджанской ССР с Ираном.

В третьей главе под названием «Участия Азербайджанской ССР в научных и культурных связях с Ираном» рассматривается развитие и расширение сотрудничества Азербайджанской ССР с Ираном в области науки, литературы, музыки, кино, театра, телевидения и радио, архитектуры и в том числе спорта и туризма в 1960-1990 гг.

В заключении сформулированы выводы, вытекающие из проведенного исследования.

**The economic and cultural relations of Azerbaijan with Iran
(1960-1990s)**

Summary

In the present thesis it is researched economic, scientific and cultural relations of Azerbaijan with Iran in 1960-1990.

The thesis consists of the introduction, 3 chapters, the conclusion and the list of used literature and sources.

In the introduction the topicality of a subject is proved, are defined the purpose and problems of the research, its methodological basis, and also degree of studying of the problem are covered. Here are defined scientific and the practical importance of the research.

Chapter I is called “The international relation of Azerbaijan SSR with foreign countries as a component of the USSR”. In this chapter the place of economic and cultural relations between governments both economic and material bases as legal subject in the international relation in 1960-1990s is considered Azerbaijan.

Chapter II is called “Participation of Azerbaijani in economical cooperations of the USSR with Iran” and in this chapter it is told about economics, technical and commercial relations and labouring in the organization of exhibitions and relations Azerbaijan with Iran.

In chapter III is called “Participation of Azerbaijan SSR in scientific and cultural relations with Iran”. Here the Soviet Socialist Republic with Iran in the field of science, literature, music, cinema, tele-theatre television and radio, architecture and including sports and tourism in 1960-1990s is considered about development and expansion cooperation with Azerbaijan.

Conclusions you ticking and carried-out research are formulated in summary, and also found generalization reflection proceeding of historical researches.

Formatı: 60x84 1/16. F.ç.v. 1,75.
Tiraj 100 nüsxə.

Turxan Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГАСАН ГАРИБ оглы ГАНИЕВ

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ
СВЯЗИ АЗЕРБАЙДЖАНА С ИРАНОМ
(1960-1990 ГГ)**

Специальность: 5503.02 – Отечественная история

АВТОРЕФЕРАТ

диссертация на соискание ученой степени
доктора философии по истории

БАКУ-2013